Medialisering og refortrylling: religiøs endring i Norge

Av Ingvild Sælid Gilhus

Ifølge Jonathan Z. Smith hadde religion i Romerriket tre steder (space), nemlig "her, der og hvor som helst", det vil si at religion var knyttet til hjemmet og gravplassen (her), til religiøse institusjoner som templene (der) og til dem som opptrådte mellom de to andre stedene, slik for eksempel astrologer, magikere, spåmenn og spåkoner gjorde (hvor som helst) (Smith 2003). Denne spatiale modellen samler religionenes ulike steder, altså det religiøse feltet, i ett grep, og kan brukes til å illustrere forskyvninger og vise dynamikk og endringer i religionsbildet over tid, slik Smith blant annet gjør. Hans intensjon var ikke å skape en universell modell, men en modell for å skildre religion i middelhavsområdet i antikken. Men modellen kan også overføres til dagens vestlige verden for å beskrive religion slik den opptrer i hjemmene (her) og på kirkegårder (i Norge mellom der og her), i kirker og moskeer (der) og i form av religiøs entreprenørvirksomhet (hvor som helst). I denne artikkelen vil imidlertid Smiths modell bli supplert med et fjerde sted, nemlig "religion over alt," som er mediert og medialisert religion (Gilhus 2013).

All religion er i prinsippet mediert (Meyer 2013). Men massemedieringen av religion i dagens samfunn er allestedsnærværende og har stor betydning når det gjelder å utbre, vedlikeholde og endre religiøse forestillinger og forestillinger om religion (Hjarvard 2008a, 2008b, 2013; Lundby 2010, Lynch 2011). Tradisjonelt har religiøse institusjoner mediert religion på sine egne premisser. I løpet av de siste tiårene har imidlertid religion blitt gjenstand for en type mediering som foregår

ut fra medias egne premisser. Den danske forskeren Stig Hjarvard kaller denne typen mediering for "medialisering".[1] Det dreier seg ifølge ham om "a more long-term process, whereby social and cultural institutions and modes of interaction are changed as a consequence of the growth of the media's influence" (Hjarvard 2011: 124). Media representerer et felles religiøst rom og er primærkilder til informasjon om religion. De formaterer religion gjennom populærkulturens genre og er for eksempel grunnleggende når det gjelder offentlig feiring av nasjonale begivenheter (Hjarvard 2012: 27 ff). Mediering i form av medialisering er med andre ord en sterk kilde til, og et viktig sted for, religion i dagens samfunn.

I denne artikkelen vil jeg særlig undersøke samspillet mellom religiøse entreprenører og det religiøse feltet som altså omfatter fire steder – her, der, hvor som helst og over alt. Entreprenørene er Joralf Gjerstad, Märtha Louise, Elisabeth Nordeng (tidligere Samnøy) og Margit Sandemo. En religiøs entreprenør er en som skaper religiøse tjenester i form av praksiser, fortellinger, gjenstander eller kombinasjoner av disse. Materialet er, foruten fjernsynsprogrammer, tekster skrevet av og om disse fire og omfatter biografier, selvbiografier, romaner, debattbøker og avisartikler. Fremgangsmåten er å lese, tolke og sammenligne tekster og fjersynsprogrammer og analysere dem ut fra Jonathan Z. Smiths tredelte spatiale modell, supplert med Stig Hjarvards teori om mediering og medialisering.

Artikkelen begynner med en presentasjon av Hjarvards medialiseringsteori og en beskrivelse av de fire entreprenørene. Jeg går over til å diskutere samspill og forskyvninger i det religiøse feltet for så å avslutte med å reflektere over de fire stedene i religionsmodellen og medialisering i forhold til kontinuitet og endring.

MEDIALISERING

Religion oppfattes i denne artikkelen som "kommunikasjon om og med hypotetiske overmenneskelige vesener" (Gilhus og Mikaelsson 2001: 29). En slik definisjon får frem at religionsfeltet i samfunnet ikke bare

skapes og opprettholdes av de religiøst aktive, men også – og i dag kanskje vel så mye – gjennom omtale, diskusjon og beskrivelse av religion og religiøsitet (*ibid.*). Et slikt kommunikasjonsperspektiv inkluderer medialiseringen av religion (Lundby 2010: 113). Stig Hjarvard presenterer tre typer av medialisert religion (Hjarvard 2012): 1) religiøse media, 2) journalistikk og religion, og 3) banal religion.[2]

Den første typen, "religiøse media," er organisert religion projisert inn i offentligheten, for eksempel i form av gudstjenester og morgenandakter i radio eller en TV-overført gudstjeneste. Dette er en mindre medialisert form for religion enn de to andre typene, noe som innebærer at den religiøse institusjonen i høy grad kontrollerer budskapet. I dette tilfellet spiller medieringen på lag med kirkens iscenesettelse av religion, altså religion "der".

I den andre typen, "journalisme og religion", underkastes religion den dominerende diskursen i den offentlige sfæren og utsettes stort sett for et kritisk perspektiv. Dette avspeiler både sekulariseringsdiskursens grep om religion og et ønske om konformitet i religiøse spørsmål. Diskusjonene i norske aviser om kommunalminister Liv Signe Navarsetes bruk av en zen-coach og om engleskolen til prinsesse Märtha Louise og Elisabeth Nordeng er eksempler på dette. Da det sommeren 2010 ble kjent at Navarsete hadde konsultert det avisene fremstilte som en zen-coach, ble det omfattende skriverier. Men i diverse intervjuer fremholdt ministeren at hun var vel forankret i den kristne kulturarven og at det ikke var noen fare for at hun ville konvertere til buddhismen. Sommeren 2007, da prinsesse Märtha Louise og Elisabeth Nordeng lanserte sin engleskole, Astarte Education, skrev avisene spalte opp og spalte ned om tro og viten, og ikke minst om overtro, (Kraft 2008, Gilhus 2012). I disse to tilfellene ble tydeligvis sekulære verdier, så vel som tradisjonelle kristne verdier, utfordret. Til sammenlikning har avisene ikke skrevet særlig mye om at Olav Fykse Tvedt ble valgt til generalsekretær for Kirkenes verdensråd i 2009, selv om dette er en organisasjon med ca. ½ milliard medlemmer.

Den tredje typen av medialisert religion kaller Hjarvard for "banal religion". Den innebærer at religion gjøres til en vare og brukes i under-

holdning og selvutvikling. TV Norge og Kanal FEM tilbyr en rekke programmer der nyreligiøse og folkereligiøse forestillinger er fremtredende, for eksempel "Åndenes makt," "Fra sjel til sjel," "Den andre siden" og "Jakten på den sjette sans." (Kalvig 2009). Ifølge Anne Kalvig hadde noen av disse programmene rundt en halv million seere i 2009. Dette er circa 10 % av befolkningen. Til sammenligning hadde påskegudstjenesten på statskanalen 57000–83000 seere, som er circa 1,1 til 1,6 prosent av befolkningen.[3] Banal religion er, ifølge Hjarvard, den primære form for religion som tenderer til å dukke opp i alle samfunn (Hjarvard 2012: 36). Han legger ikke noe spesielt negativt i begrepet, men hevder at denne typen religion er grunnleggende for å skape religiøse tanker og emosjoner. Den kan bevege seg mer fritt og fremkalles uavhengig av mer omfattende religioner og tekster (Hjarvard 2013: 92). Banal religion er basert på kognitive mekanismer som blant annet omfatter antropomorfiserende tendenser (*ibid*.). Eksempler på dette i denne artikkelen er å snakke med de døde, rense hus for spøkelser og kommunikasjon med engler. Ifølge Hjarvard utgjør slike forestillinger byggeklossene i enhver religion (Hjarvard 2012: 36).

Dette er interessante tanker, som også knytter an til fagets foregangsskikkelser på slutten av det nittende århundre og deres jakt på de eldste og mest grunnleggende former for religion. Samtidig søkes ikke lenger disse formene i fortiden eller blant såkalte primitive kulturer, altså blant "de andre", men i nåtiden og egen kultur (Sutcliffe og Gilhus 2013; Taves 2012).

RELIGIØSE ENTREPRENØRER OG UTVALGTE MENNESKER

Religiøse entreprenører har alltid vært sentrale i religionshistorien. Eksempler er Paulus, madame Blavatsky og Sun Myung Moon, som alle tre har gitt opphav til religiøse bevegelser og samfunn. De fleste religiøse entreprenører er virksomme i en viss periode, men lykkes ikke i å skape en varig bevegelse. Ofte knytter entreprenørene seg til en allerede eksisterende religiøs retning eller de driver et enkeltpersonsforetak. Eksempler på nålevende norske religiøse entreprenører er

Margit Sandemo, Joralf Gjerstad samt Märtha Louise og Elisabeth Nordeng. Felles for disse fire er at de betrakter seg selv, og blir betraktet av mange, som å ha spesielle evner. Alle tilbyr, eller har tilbudt, tjenester med referanser til overmenneskelige vesener eller krefter, skriver bøker og opptrer i aviser, fjernsyn og radio. Fordi de blir diskutert i den offentlige sfæren, er disse fire kjent av praktisk talt alle i Norge.

Profilene deres er ellers forskjellige og de forholder seg til det større religiøse feltet på ulike måter: Joralf Gjerstad (f. 1926), helbreder og er tidligere klokker, har en kristen profil og kan tas, og blir tatt, til inntekt for kristendommen. Margit Sandemo (f. 1924), forfatter av populærromaner, som for eksempel *Sagaen om Isfolket* i 47 bind (1982–1989), og selv en som hevder å ha hatt overnaturlige opplevelser, er mer et folkereligiøst motbilde eller alternativ til kristendommen. Märtha Louise og Elisabeth Nordeng, som driver et senter og opplæringstilbud i alternative behandlingsteknikker – *Astarte Inspiration* (tidligere *Astarte Education*) – tilhører et globalt nyreligiøst felt der ikke minst engler er fremtredende. Både Sandemo og Märtha Louise/Nordeng forholder seg til kristne forestillinger og praksiser.

På forskjellige måter gir de fire entreprenørene skikkelse til det religiøse livets grunnleggende former gjennom sitt virke og ved å referere til overmenneskelige vesener eller krefter og ved hjelp av disse å forsøke å føre klientene fra en tilstand av mangel til å overkomme denne mangelen.

Margit Sandemo forholder seg til det som hun kaller ”den andre siden” (Sandemo 1990). Hennes overmenneskelige skikkelser omfatter egentlig ikke en øverste gud, de er vesener som er nær den jordiske sfæren. Grensen mellom denne verden og den andre verden er dessuten tynn og viskes ofte ut. Märtha Louise og Elisabeth Nordeng (2009, 2012) refererer særlig til vesener i et kristent mytologisk univers, nemlig engler, men deres oppfatninger og beskrivelser av disse vesenene er ikke fullt ut i overensstemmelse med kristen teologi. Dette går særlig på at englene fremstilles heller som menneskenes hjelpere enn som guds tjenere.

Joralf Gjerstad forholder seg til den kristne forestillingsverdenen. Det som gjør at hendene hans utstråler varme og at han kan hjelpe de

som kommer til ham, er "den gode kraften". Kraften står i sentrum av Gjerstads virke, og han knytter den til de spesielle evnene som han angivelig har.[4] Han mener at kraften kommer fra Gud, men uten å forklare dette i teologisk presise termer (Gjerstad 2010: 39). Mens Gjerstads terminologi er vagere og mer antydende, navngir og beskriver de tre andre entreprenørene mer utførlig de overmenneskelige hjelpeskikkelsene som de forholder seg til.

Selv om forestillingene deres om overmenneskelige krefter eller vesener varierer, har entreprenørene noe til felles. Alle hevder at slike krefter eller vesener kan gripe direkte inn i menneskenes tilværelse og rette opp mangler. De formidler mellom disse vesenene og kreftene eller de vet hvordan den enkelte kan komme i kontakt med dem. Disse vesenene, og i tilfelle Gjerstad, "den gode kraften", hjelper mennesker i forhold til dennesidige kriser og fortredeligheter og er vesentlige ingredienser i de praksiser entreprenørene tilbyr.[5]

De fire entreprenørene tilbyr helbredelse, å finne ting som er mistet, å formidle kontakt med personlige hjelpere som engler eller andre overmenneskelige vesener eller hjelp til selvutvikling. De er også del av en terapeutisk vending i samtidskulturen, som har hatt stor innflytelse på religion.[6] Den terapeutiske vendingen bidrar til å gjøre religion synlig, fordi hjelp i livskriser av ulike slag, ikke minst botemiddel mot sykdom, har vært og er en viktig dimensjon i all religion.

SAMSPILLET I DET RELIGIØSE FELTET

Margit Sandemo, Joralf Gjerstad, Märtha Louise og Elisabeth Nordeng opererer i et religiøst felt der media er viktige aktører. Hvordan behandler media dem, hva er resepsjonen blant folk og hvordan interagerer de med kirken? Med andre ord, hvordan er samspillet mellom de fire stedene, her, der, hvor som helst og over alt?

Joralf Gjerstad har, til tross for enkelte kritiske innlegg i avisene og en kritisk bok (Johanson 2012), stort sett blitt behandlet med velvillighet. Han blir fremstilt som trygt plassert på den kristne siden, med særlige evner og som et godt menneske. Det er et direkte forhold mel-

lom det som Gjerstad er kjent for, nemlig hjelp til folk i mangelsituasjoner, og fremstillingene av ham i media. En annen sak er, slik Siv Ellen Kraft har påpekt, at det er en viss uoverensstemmelse mellom det selvbildet Gjerstad presenterer i sine egne biografier, nemlig som en tradisjonell og konservativ kristen, og det bildet hans biograf, Kolloen, gir av ham, der det konservativt kristne er nedtonet. Ifølge Kraft fremstår han i denne biografen som søkende og filosofisk og et uttrykk for de siste års subjektive vending på religionsfeltet (Kraft 2010, Døving og Kraft 2013: 61).

Margit Sandemo har fått en positiv behandling i ukeblader og aviser, men har vært utsatt for til dels hard kritikk i kristne medier. Hennes primæraktivitet er som romanforfatter, men hennes overmenneskelige univers – "den andre siden" – blir både utmyntet i bøker og er en viktig dimensjon i de mange intervjuene som har vært gjort med henne.

Märtha Louise og Elisabeth Nordengs religiøst pregete kurstilbud og bøker har vært tematisert i avisene, der de to har møtt mye kritikk (Kraft 2008; Døving og Kraft 2013: 38–43). Men de har også fått støtte fra enkeltpersoner, noe som blant annet har kommet til uttrykk i avisenes leserbrevspalter (Kraft 2008).

Felles for fremstillingene av de fire og for temaene som tas opp, slik som overnaturlig helbredelse og kommunikasjon med engler og overnaturlige hjelpere, er også et fremtredende underholdningsaspekt. Et eksempel er Margit Sandemo, som tok med seg et tv-team til Grunke, der blant annet en sjaman og sjamantromming inngikk. Sandemo kaller dette en kulturkollisjon (Sandemo 2010: 232). Men om kulturkollisjonen skyldes tilstedeværelsen av et urbant tv-team på en forblåst seter eller møtet mellom dette stedets kontekst av underjordiske og en sjaman med tigerdekorert tromme, gjøres ikke eksplisitt. Det kan ha vært en kombinasjon. I programmet luftes muligheter for alternative univers som delvis griper inn i hverdagsuniverset, men hensikten med programmet er først og fremst underholdning. Samtidig setter samspillet mellom fiksjon og påstått eksistens av overmenneskelige evner, hjelpere og krefter en ekstra spiss på programmet. Dette er del av den kulturens refortrylling som ikke minst visse typer av

media og mediegenre er gode til å iscenesette (Gilhus og Mikaelsson 1998; Hjarvard 2013: 92–94).

Fremstillinger av religion i media bidrar dessuten til å diskutere samfunnets felles holdninger til religion og hva som er akseptabelt og ikke akseptabelt, noe som har kommet særlig tydelig frem i avisdebatten om engleskolen. Liv Ingeborg Lied peker på at mens populærmedia produserer religiøse uttrykk som ikke blir klassifisert som religion, men snarere som overtro, magi eller paranormale forestillinger, har nyhetsmedia en tendens til å sementere rådende forestillinger om religion som religiøse institusjoner og tradisjonelle religioner (Lied 2012: 191). Medialisering av religion kan imidlertid også føre til, slik Knut Lundby hevder, at "religiøse holdninger og religiøs praksis i befolkningen berøres og endres av dette" (Lundby 2010: 131). I debatten om engleskolen var det en tydelig motsetning mellom elitens avvisning og folks støtte, noe som ikke minst avspeiler et religionsfelt i endring.

Endelig tilbyr media ressurser som gir materiale til selvrefleksjon. Knut Lundby understreker dette poenget og peker på at mediert erfaring supplerer direkte erfaring og bidrar til en religiøs livstolkning (Lundby 2010). Slike fremstillinger kan tale direkte til folks behov for hjelp og trøst og opplevelse av kriser. Det er nærliggende å tenke seg at medieformidlet religion, for eksempel i form av engletro, skytsengler og guds helbredende kraft slik vi finner hos Sandemo, Gjerstad, Märtha Louise og Nordeng, leder til diskusjon og utveksling av lignende erfaringer i hjemmene og blant folk og dermed til den type livstolkning og kommunikasjon om religion slik Lundby påpeker.

Det må også understrekes at religion i dagens samfunn i mange tilfeller eksisterer mer som en diskurs om religion enn som noe man selv praktiserer. I tråd med at man kan underholdes av andres reiser, lese reiseskildringer og se på reiseprogrammer kan man også bli underholdt av religion og ta del i en religiøs diskurs uten selv å kommunisere med overmenneskelige vesener. Grace Davie bruker begrepet "vikarierende religion" for å beskrive at religion i sekulariserte samfunn, slik som Norge, foregår blant noe få på vegne av et større fellesskap, for eksempel at en meget liten del av befolkningen går regelmessig til guds-

tjeneste (Davie 2007). En annen form for vikarierende religion er når religion tematiseres uten at man tar del i utøvelsen av den, slik tilfellet er når massemedia sprer budskap om Märthas engler, Snåsamannens kraft og Sandemos hjelpere. Slik mange er opptatt av sport uten nødvendigvis å drive idrett, kan man tenke seg at folk er opptatt av religion og religiøse fenomen i vid forstand uten selv å praktisere.

For å kunne si noe mer presist om resepsjonen av de religiøse entreprenørene i hjemmene og blant folk, trengs en resepsjonsanalyse, så det som har blitt sagt om religion her, er tentativt. Når det gjelder forholdet mellom Den norske kirke, altså der, og de religiøse praksiser og forestillinger som entreprenører formidler, altså religion hvor som helst og over alt, har dette i høyere grad vært analysert.

Joralf Gjerstad holdninger har gjort at han i stor grad blir akseptert av kirken – han bekjenner seg til luthersk kristendom, viser en ydmyk holdning og skaper ikke alternativ teologi. Biskop Tor Singsaas inviterte ham i juli 2009 i regi av Kirke- og kulturfestivalen Olavsfestdagene til en samtale i den fullsatte Nidarosdomen, med tusen mennesker stående utenfor, noe som signaliserer en tydelig aksept av Gjerstads virke og at han tas til inntekt for kirken. Singsaas sammenlignet ham med Josef i Det gamle testamente, fordi Josef lik Gjerstad var en ”seer” (Gjerstad 2010: 165). Som Bente Alver påpeker, tilla biskopen dermed Gjerstad seerevnen for åpen skjerm (Alver 2011: 142).

Teologene Arild Romarheim og Michael Holter har kalt Margit Sandemo for ”Norges største livssynspåvirker” (Romarheim og Holter 1993: 8; Penny 1997: 99–103). I boken, *Margit Sandemo og den mystiske Lucifer: Okkult verdensbilde i pocketformat* (1993), hevder de at hun fremmer et okkult verdensbilde og leker med mørkets krefter. Mens det kristne universet er et sted med trygghet, er Sandemos univers ifølge dem fylt av frykt (Romarheim og Holter 1995; 188 ff.; Penny 1997: 99–103). Margit Sandemo har dermed opplevd noe av det samme som J.K. Rowlings med sine Harry Potter bøker, nemlig at hennes litterære univers har blitt brukt som et motstykke til et kristent univers for å beskrive dette.

Noe Margit Sandemo har vært opptatt av, er uro i hus, en type uro som skal ha overnaturlige årsaker. Dette er også i tråd med at metafysisk

husrensing har vært et vekstområde i Norge i de senere årene. Et kirkelig svar på denne type husrens er "Liturgi for velsignelse av hus og hjem", som Kirkemøtet vedtok i april 2013. Liturgien består av bønn, Fadervår og bibellesning, og innledes med en samtale på forhånd. Det legges opp til at folk forteller hva de har sett eller opplevd i huset, og at presten samler husets folk der de har sett eller opplevd noe og holder andakt der. I instruksjonene for hvordan liturgien skal utføres kommer grensesettingen mot nyreligiøsiteten tydelig frem. Der heter det at kirkens representanter ikke skal gå inn på opphav til eventuell uro i et hus.[7] Denne liturgien er et eksempel på at Kirken forsøker å operere på et av de områdene der religiøse entreprenører har hatt sin tumleplass og gi dette en kirkelig utforming. Man lar det være åpent om det er makter fra "den andre siden" som har vært på ferde, og eventuelt hva slags makter dette er.

Märtha Louise og Elisabeth Nordengs engleskole og englebøker kommer mer i en mellomposisjon i forhold til Sandemo og Gjerstad når det gjelder kirken. Deres særlige spesialitet er nok tradisjonelt kristne overmenneskelige vesener, altså engler (2009; 2012), men disse er tolket mer i tråd med nyreligiøsiteten enn med kirkens lære. Etter protestantismens innføring i Norge har englene vært perifere og i nyere tid har de stort sett vært begrenset til barnereligion og julefeiring (Gilhus 2012). Kirken har imidlertid nylig gjeninnført Mikkelsmess som en prøveordning, og i denne gudstjenesten kan Mikael og andre engler trekkes inn (Garlid 2005). Dette er et forsøk fra kirkens side på å hevde eiendomsrett til vesener som i stigende grad har vært overtatt av nyreligiøsitet og folkereligiøsitet. Ellers er kirkens forhold til englene noe uavklart, de er et kirkelig anliggende, men det er mer åpent i hvilken grad og på hvilken måte (Gilhus 2012).

Siv Ellen Kraft og Cora Alexa Døving gjør et poeng av nettopp det når de diskuterer hvorfor Märtha Louises uttalelse om at det var mulig å tale med døde, vakte slik bestyrtelse (TV 2-nyhetene 15.9.2010) (Døving og Kraft 2013: 43). De foreslår at mens de døde er et avklart anliggende for kirken i betydning at man ikke kan og skal kommunisere med dem, er englene mer uavklart (Døving og Kraft 2013: 45 ff.).

Det er nærliggende å tenke seg at medialiseringen av og ved Gjerstad, Sandemo, Märtha Louise og Elisabeth Nordeng gir impulser til religiøs refleksjon i vid forstand og muligens til handlinger. Resepsjonen av dem er foreløpig lite utforsket. Tydelig er imidlertid at deres opptreden i media og mediekritikken av dem uttrykker endringer i det norske religiøse landskapet. Kirken og dens talsmenn og -kvinner forholder seg til dem og det de står for. Dette innebærer at noe inkluderes, for eksempel helbredelse ved håndspåleggelse, andre ting utelukkes, slik som kommunikasjon med avdøde, mens noe befinner seg på grensen og krever en grenseoppgang slik tilfellet er med engler og metafysisk husrens. Medialiseringen av de fire entreprenørene er del av større religiøse endringsprosesser som omfatter religiøs praksis, religiøse autoriteter og overmenneskelige vesener. Det er en viss forflytning av religion fra det overmenneskelige til det jordiske, altså fra gudstjenester, prester og Gud til alternativ behandling, religiøse entreprenører og mellomvesener som engler og avdøde.

RELIGION HER, DER, HVOR SOM HELST OG OVER ALT

Medialisering av religion foregår stort sett utenfor den religiøse sektoren, i alle fall i Norge, som er tema i denne artikkelen (Lynch 2011). Forestillinger om mennesker med en spesiell tilgang til engler, helbredende kraft og overnaturlige hjelpere formidles av sekulære media. Det gjør også at skillet mellom det religiøse og det sekulære blir utydelig, og at det heller dreier seg om flytende overganger enn faste grenser. Det er en økende innsikt i at forståelse av sekularisering er direkte avhengig av forståelse av religion, slik at det som beskrives som sekularisering kan, hvis utgangspunktet er en annen konstruksjon av religion, være endringer i religionens utfoldelsesmåte og produksjonssted (Lied 2012: 195; Granholm 2013). Dette har også konsekvenser for synet på religionssektoren som en del av samfunnets differensiering. Courtney Bender påpeker at ”locating the production of spirituality in so-called secular institutions unsettles the logics of institutional differentiation that continue to lie at the heart of our theories of

secularization, and thereby, our project of analyzing religion." (Bender 2010: 187). Ved siden av at medialiseringen bidrar til at religion lokaliseres utenfor religiøse institusjoner, bidrar den også til at religion smøres tynt utover (Gilhus og Mikaelsson 1998) – "alle" kjenner til Snåsamannens helbredelser, Märtha Louise og Elisabeth Nordengs engler og Margit Sandemos overnaturlige hjelpere. Dette innebærer at religion over alt og hvor som helst styrkes på bekostning av religion der.

Samtidig som religion eksisterer i form av store systemer som kristendom og islam, ser det ut til at grunnleggende former for religion – religiøse byggeklosser – kommer til syne i medialiseringsprosessen, slik Stig Hjarvard påpeker. Hva disse formene eller byggeklossene er, kan besvares på flere måter. Man kan for eksempel fremheve felles menneskelige kognitive mekanismer og de impulser slike mekanismer gir. Ann Taves har med et slikt utgangspunkt argumentert for at "spesielle ting" (*special things*) er religionenes byggeklosser (Taves 2012). Man kan også lage en tentativ liste der blant annet helbredelsespraksis, utvalgte mennesker, mellomvesener og kommunikasjon med avdøde tas med. Når slike former eller byggeklosser blir synlige i medialiseringsprossesser, altså i religion over alt, uttrykkes de ikke minst gjennom religiøse entreprenører og nettopp i et samspillet med religion hvor som helst.

Samtidig som religiøs medialisering preges av grunnleggende former for religion, slik Hjarvard hevder, utgjør eksisterende religiøse systemer forestillingsbanker, referanser og redskaper for å profilere entreprenørene på positiv eller negativ måte. De grunnleggende formene eksisterer dermed i samspill med religion der. Religion der er i Norge sterkt farget av den dominerende religiøse tradisjonen som er kristendom.[8] Entreprenørenes virksomhet og medialiseringen av den viser imidlertid at religionsfeltet er i endring. Med andre ord, de tre stedene, hvor som helst og over alt, så vel som her, står i et samspill med religion der som er institusjonalisert religion. Ikke minst bruk av engler illustrerer dette.

Englene fins i kirken og dens lære, benyttes av religiøse entreprenører i kurs og terapier, fins i hjem i form av bilder og figurer, opptrer

i dødsannonser og som utsmykning på graver, brukes i underholdning i filmer og tv-serier, assosieres med barn (Endsjø og Lied 2011: 145–46), brukes i reklame (Endsjø og Lied 2011: 52–54) og diskuteres, som i tilfellet "engleskolen", i avisene. Engleforestillinger tematiseres dermed i alle de fire stedene i religionsmodellen: her, der, hvor som helst og over alt. De har røtter i kirkekristendommen (der), men produseres i dag i høy grad av ikke-religiøse instanser og brukes i kommersielle og sekulære sammenhenger. Ofte er det uklart når englebegrepet brukes metaforisk og når det refererer til overmenneskelige vesener (Gilhus 2012). Det er en tautrekking mellom kirken på den ene siden og nyreligiøsiteten på den andre om definisjon og bruk av disse vesenene (Gilhus 2012). Alt i alt ser det ut til at tyngdepunktet av engelforestillinger og –praksiser er i ferd med å flyttes fra religion der til religion hvor som helst og over alt.

Det er ikke nytt at enkeltpersoner står frem og tilbyr en spesiell kommunikasjon med overmenneskelige vesener og andre religiøse tjenester for å bøte på mangel. Kaster vi et blikk tilbake i historien på såkalte "hellige mennesker" i antikken, finner vi at de ble sett på som mellomledd mellom det menneskelige og det overmenneskelige og at de ofte var knyttet til helbredelsesvirksomhet (Anderson 1994; Bieler 1935–36, Edwards 2000). De medierte dermed mellom det menneskelige og det overmenneskelige, og dette er og har alltid vært en av de viktigste typene av religiøs mediering. I likhet med dagens religiøse virtuoser ble antikkens såkalte "hellige menn" heller ikke sjelden anklaget for å være falske profeter, trollmenn eller juksemakere. Jonathan Z. Smith (2003) peker på at hvor som helst feltet var i fremgang i senantikken. Det samme er også tilfellet i dag.

Det er heller ikke nytt at medieringen i form av utvalgte mennesker ble ledsaget av en omfattende tekstproduksjon, som beskrev de utvalgte for flere enn deres nære krets, en slags sekundær mediering av dem og det de stod for – eller det tilhengerne mente at de stod for. Det som er nytt i dag, er at media er over alt og at de effektivt sprer budskapet om slike personer, samtidig som denne religionsformidlingen i stor grad skjer på medias premisser i en underholdende, forenklet og tilgjengelig

form. Dette er en form for "remediering" (Meyer 2013: 11) eller tertiær mediering som omformer religion og bidrar til et skjær av kulturens refortrylling, som ikke alle aksepterer, men som alle på en eller annen måte tar del i. Religionsmodellens steder interagerer med hverandre. Tyngdepunktet er imidlertid flytter fra institusjonalisert religion, altså religion der, til samspillet mellom religion hvor som helst og overalt. Religiøse entreprenører uttrykker dette samspillet særlig tydelig.

NOTER

1. Medialisering tilsvarer det engelske ordet *mediatization*.
2. Gordon Lynch har pekt på at Hjarvards teorier om medialisering passer bedre på de nordiske landene enn de gjør andre steder (Lynch 2011).
3. Den kristne forkynnelsen i radio har imidlertid langt større oppslutning – gjennomsnittlig 42700 mennesker hørte i 2008 radiogudstjenesten hver søndag (Lundby 2010: 116).
4. Kolloen brukte "Kraften som helbreder" som undertittel på sin bok om Gjerstad (2008), mens "Den gode kraften" var tittelen på Gjerstads egen memoarbok fra 2010.
5. Man kan stille spørsmål om hvilke mangler nåtidsmennesker særlig søker hjelp for. Med henvisning til etnologen Jochum Stattin, fremhever Bente Alver at det er en påfallende forskjell på hva man fryktet i det eldre bondesamfunnet og hva man i dag er redd for. Angsten i bondesamfunnet var mer konkret, man visste hva man var redd for, mens i dagens pluralistiske og flerkulturelle samfunn er det mer varierende hva folk frykter. Alver sier innsiktsfullt: "Den situation, hvor man vælger at gå til en klog, er ofte oplevelse af tab, og tilskyndelsen eller drivkrafter er angsten for ikke at genfinde det, som synes umisteligt. Denne angst kan være knyttet til tab af sundhed, af funktionsevne, af arbejde, af nære pårørende, af ens børns tillid, af tryghed i ægteskab, af glæde ved at være til, af penge, af ejendom, af kæledyr." (Alver 2011: 144).
6. Judith Ann Macpherson har pekt på at "et av de mest synlige aspektene ved New Age tenking og praksis er dens utbredte interesse for helse" (2008: 55, min oversettelse). Når det gjelder Norge, understreker Anne Kalvig at bruken av alternativ terapi øker og at annenhver person har benyttet alternativ behandling (Kalvig 2013: 11).
7. "Opplevelsen av uro eller hendelser det er vanskelig å forklare gis ingen diagnose i form av teorier om spøkelser, gjenferd eller reinkarnasjoner, energier eller lignende, men man imøtekommer simpelthen bønnen om hjelp mot opplevd uro i huset. En går ikke inn med en rekke særlige virkemidler, slik mange innenfor nyreligiøse miljøer tilbyr i dag, som å rense hus ved hjelp av de fire elementene ild, vann, jord og luft. Heller ikke gamle råd om å legge inn mynter i hjørnene av rommet eller lignende blir fulgt. Det er Guds ord og bønn og kristne symboler som tas i bruk."
8. Liv Ingeborg Lied henviser til Dag Øistein Endsjøs og hennes egen undersøkelse av religion og populærkultur (Endsjø og Lied) der et av de viktigste funnene var at dominansen av kristne representasjoner i norsk populærkultur var slående (Lied 2012: 185).

LITTERATUR

Alver, Bente 2011: ”Fortælling, fortolkning, fortryllelse. Et kulturanalytisk perspektiv på fortællertraditionen om den kloge”. *Din* 1–2, s. 132–154.

Anderson, Graham 1994: *Sage, Saint and Sophist: Holy Men and their Associates in the Early Roman Empire*. London & New York: Routledge.

Bender, Courtney 2010: *The New Metaphysicals: Spirituality and the American Religious Imagination*. Chicago: University of Chicago Press.

Bieler, Ludwig 1935–36: Theios aner. *Das Bild des ”göttlichen Menschen” in Spätantike und Frühchristentum* (2 vols). Vienna: Oskar Höfel.

Davie, Grace 2007: ”Vicarious religion: A methodological challenge”. I: N. T. Ammerman (red.), *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*. Oxford: Oxford University Press, s. 21–35.

Døving, Cora Alexa og Siv Ellen Kraft 2013: *Religion i pressen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Edwards, Mark J. 2000: ”Birth, death, and divinity in Porphyry’s Life of Plotinus”. I: T. Hägg og P. Rosseau (red.), *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity*. Berkeley: University of California Press, s. 52–71.

Endsjø, Dag Øistein og Liv Ingeborg Lied 2011: *Det folk vil ha*. Oslo: Universitetsforlaget.

Garlid, Line Sæther 2005: *Engleforetsillinger i Den norske kirke*. Masteroppgave. Universitetet i Bergen.

Gilhus, Ingvild Sælid 2012: ”Religious border crossers and border markers: Angels in Norway”. I: M. Bowman og Ü. Valk (red.), *Expressions of Belief: Vernacular Religion in Everyday Life*. Sheffield: Equinox: 230–245.

Gilhus, Ingvild Sælid 2013: ”’All over the place’: The contribution of New Age to a spatial model of religion”. I: S. Sutcliffe og I. S. Gilhus (red.), *New Age Spirituality: Rethinking Religion.* London: Acumen, s. 35–49.

Gilhus, Ingvild Sælid og Lisbeth Mikaelsson 1998: *Kulturens refortrylling: Nyreligiøsitet i moderne samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gilhus, Ingvild Sælid og Lisbeth Mikaelsson 2001: *Nytt blikk på religion: studiet av religion i dag*. Oslo: Pax.

Gjerstad, Joralf 2010: *Den gode kraften*. Oslo: Gyldendal.

Granholm, Kennet 2013: "The secular and the post-secular and the esoteric in the public sphere". I: E. Asprem og K. Granholm (red.), *Contemporary Esotericism*. London: Acumen/Equinox, s. 309–329.

Hjarvard, Stig 2008a: "The Mediatization of Society. A Theory of the Media as Agents of Social and Cultural Change". *Nordicom Review* 29 (2), s. 105–134.

Hjarvard, Stig 2008b: "The mediatization of religion. A theory of the media as agents of religious change", *Northern Lights* 6, s. 9–26.

Hjarvard, Stig 2011: "The mediatization of religion: Theorising religion, media and social change". *Culture and Religion*, 12, (2), s. 119–135.

Hjarvard, Stig 2012: "Three Forms of Mediatized Religion. Changing thr Public face". I: S. Hjarvard og M. Lövheim (red.), *Mediatization and Religion: Nordic Perspectives*. Gothenburg: Nordicom, s. 21–44.

Hjarvard, Stig 2013: *The Mediatization of Culture and Society*. London/New York: Routledge.

Johanson, Ronnie 2012: *Profeten fra Snåsa: Har Joralf Gjerstad overnaturlige evner*? Oslo: Religionskritisk forlag.

Kalvig, Anne 2009: "TV Norge og kanal fem – den nye tids bodbringarar". *Din Tidsskrift for religion og kultur* 4, s. 45–63.

Kalvig, Anne 2013: *Åndeleg helse. Livssyn og menneskesyn hos alternative terapeutar*. Oslo: Cappelen Damm.

Kolloen, Ingar Sletten 2008: *Snåsamannen. Kraften som helbreder*. Oslo: Gyldendal.

Kraft, Siv Ellen 2008: "Märthas engler – En analyse av den norske mediedebatten". *Nytt Norsk Tidsskrift*, 25 (2), s. 122–133.

Kraft, Siv Ellen 2010: "Kjenner du varmen? Om Kolloens snåsamann". *Nytt Norsk Tidsskrift,* 27 (3), s. 243–253.

Lied, Liv Ingeborg 2012: "Religious Change and Popular Culture: With

a Nod to the Mediatization of Religion Debate". I: S. Hjarvard og M. Lövheim (red.), *Mediatization and Religion: Nordic Perspectives*. Göteborg: Nordicom, s. 183–201.

Lundby, Knut 2010: "Medier som ressurs for religion". I: P. K. Botvar og U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge: mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 111–131.

Lynch, Gordon 2011: "What can we learn from the mediatisation of religion debate?" *Culture and Religion,* 12 (2), s. 203–210.

Macpherson, Judith Ann 2008: *Women and Reiki. Energetic/Holistic Healing in Practice*. London: Equinox.

Märtha Louise, prinsesse og Elisabeth Nordeng (tidligere Samnøy) 2009: *Møt din skytsengel. En innføring i å møte din unike kraft*. Oslo: Cappelen Damm.

Märtha Louise, prinsesse og Elisabeth Nordeng 2012: *Englenes hemmeligheter: Deres natur, språk og hvordan du åpner opp for dem*. Oslo: Cappelen Damm.

Meyer, Birgit. 2013: "Material Mediations and Religious Practices of World-Making". I: K. Lundby (red.), *Religion Across Media: From Early Antiquity to Late Modernity*. New York: Peter Lang, s. 1–19.

Penny, Bridget 1997: *Margit Sandemo. Forfatter og religiøs inspirator i et moderne samfunn.* (Hovedoppgave i religionsvitenskap), Universitetet i Bergen.

Romarheim, Arild og Michael Holter 1993: *Margit Sandemo og den mystiske Lucifer: Okkult verdensbilde i pocketformat*. Oslo: Credo.

Sandemo, Margit 1990: *Vi er ikke alen*e. Oslo: Bladkompaniet.

Sandemo, Margit 2004 [1982–89]: *Sagaen om Isfolket* (Jubileumsutgaven 1–47). Oslo: Schibsted.

Sandemo, Margit 2010: *Livsglede – en selvbiografi*. Oslo: Aschehoug.

Smith, Jonathan Z. 2003: "Here, There, and Anywhere". I: S. Noegel, J. Walker og B. Wheeler (red.), *Prayer, Magic, and the Stars in the Ancient and Late Antique World*. Pennsylvania: The Pennsylvania State U.P, s. 21–36.

Sutcliffe, Steven og Ingvild Sælid Gilhus (red.): 2013: *New Age Spirituality: Rethinking Religion.* London: Acumen.

Taves, Ann 2012: ”Special things as building blocks of religion”. I: R.A. Orsi (red.), *The Cambridge Companion to Religious Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 58–83.

ABSTRACT

This article takes its point of departure in Jonathan Z. Smith’s spatial model of religion, ”here, there and anywhere”, combines it with Stig Hjarvard’s theory of mediatization and creates a new model with religion everywhere as its fourth space. The model is used to discuss religious entrepreneurs in Norway and how mediatization expresses changes in the religious landscape. Stress is on the different profiles of the entrepreneurs, how they are treated in the media and especially how the frontier between the Church of Norway and New Age spirituality is drawn. Continuity and change in relation to mediatization is discussed in the last part of the article.

KEYWORDS: Jonathan Z. Smith, Stig Hjarvard, religious entrepreneurs, mediatization